

Bogen er faktisk også velegnet til dette formål. Foruden fyldige noter er der efter hver artikel også en god og præcis bibliografi med den vigtigste litteratur om artiklens emne samt oversigter over vigtige arkivgrupper. Denne form giver nogle gentagelser, men på den anden side er det nemt at finde dokumentationen.

Bogen er endvidere forsynet med et godt stedregister – men intet sagregister – samt en liste over danske termer med de tilsvarende engelske udtryk.

Pladsen tillader ikke en præsentation af hver enkelt af de 14 artikler, men bogen skal hermed være anbefalet til brug for ikke alene den primære målgruppe – de ikke-danskkyndige læsere jorden over – men også for de danske interesserede, der vil have et overblik over de danske byers historie under enevælden og samtidig få en let indgang til yderligere studier i kilder og litteratur.

Karl-Erik Frandsen

THOMAS LYNGBY, SØREN MENTZ & SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN: *Magt & Pragt. Enevælde 1660-1848*. København 2010, Gads Forlag. 326 s. 299 kr.

Det er ikke, fordi der mangler litteratur om Danmarks historie i perioden 1660-1848, men der er ikke tidligere skrevet en samlet karakteristik og vurdering af den danske enevælde som styreform og tilmed i europæisk perspektiv. Derfor er denne bog særdeles velkommen. Den er skrevet af tre forfattere, der allerede med deres ph.d.-afhandlinger for længst har trådt deres børnesko inden for forskellige aspekter af emnet eller perioden. Sebastian Olden-Jørgensen er lektor i historie ved Københavns universitet. Thomas Lyngby og Søren Mentz er begge museumsinspektører på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

I den fælles indledning skitserer de tre forfattere hensigten med bogen. Den skal både behandle den danske enevældes særlige træk og samtidig bringe den ind i en europæisk sammenhæng. Motiveringen for at udgive bogen netop i 2010 er 350-året for statsomvæltningen i 1660 – idet den enevældige styreform dog formelt set først trådte i kraft i januar 1661.

I indledningen fremhæves, at enevælden politisk set jo ikke er så langt borte: »Den moderne nationalstat trådte ind i de tøfler, den enevældige monark var smuttet ud af«. Lige så væsentligt er det for forfatterne at beskrive, hvorledes enevælden krævede *magt* for at bestå, og

magten afspejlede sig i *pragt* i form af bygninger og kunstværker, hvoraf forbavsende mange er bevaret den dag i dag.

Olden-Jørgensens hovedafsnit hedder »Ind i enevælden«, og det første kapitel har han kaldt »Den danske oktoberrevolution 1660«. Hans syn på begivenhederne under stændermødet i efteråret 1660 kommer tydeligt frem i sætningen: »Arvehyldningen 1660 er nærmest et katalog over alt det, vi ikke troede var dansk: sammensværgelse, manipulation, militært pres og som resultat en enevældig styreform, hvis grundlov, Kongeloven 1665, nærmest er opskriften på det perfekte diktatur.«

Han tager dermed afstand fra tidligere tolkninger, som at enevældens indførelse skyldtes et »korrupt politisk systems sammenbrud«, eller en »degenereret og uduelig dansk adel« eller det strukturalistiske synspunkt, at enevælden var en naturlig udvikling af statsmagts vækst. For Olden-Jørgensen var årsagen den akutte økonomiske og politiske krise efter svenskekrigene i september-oktober 1660, hvor landet var forarmet og staten reelt bankerot, idet man var ude af stand til at betale statens kreditorer, først og fremmest de københavnske storkøbmænd med tætte forbindelser til Holland.

Han er vendt tilbage til I.A. Fridericias gamle (1886) årsagsforklaring, nemlig at en hemmelig sammensværgelse bestående af kongen, kammerskriver Christoffer Gabel, borgmester Hans Nansen og biskop Hans Svane fik manipuleret stænderne til efter trusler om militær magtanvendelse den 13. oktober at vedtage et forslag om, at kongemagten fremover skulle være arvelig.

Problemet er bare, at denne sammensværgelse kun kendes i form af en kopi af et brev fra kongen dateret 26. september, der i 1720 blev givet til Frederik IV af sekretær i Danske Kancelli Niels Slange, der er kendt som værende særdeles upålidelig. Det militære pres kan også diskuteres. Teorien herom baserer sig alene på en ordre fra kongen den 11. oktober, hvor en række garnisonskommandanter i Danmark fik ordre til at holde deres enheder i forhøjet beredskab »zu Erhaltung innerlicher Ruhe, und Troublen widerstand thun können«.

Arveriget blev symbolsk markeret med arvehyldningen på Slotspladsen den 18. oktober med en edsafleggelse fra stænderne, der var holdt i almindelige vendinger. Hvad konsekvenserne af arveriget egentlig var for statens kommende styre, var der næppe mange, der havde nogen klar mening om. Et udvalg af repræsentanter for stænderne drøftede sagen den 14. oktober, men kunne ikke blive enige om at foretage de nødvendige rettelser i håndfæstningen og konkluderede, at de trygt overlod det til kongen at lave en ny, som de så forventede at få til godkendelse på næste stændermøde.

Olden-Jørgensen har i en tidligere afhandling (Historie/Jyske Samlinger 1993, s. 64) udgivet en »Memorial«, der må være skrevet mellem den 13. og 17. oktober. Af denne fremgår utvetydigt, at forfatterne forestillede sig en stænderstat efter svensk mønster med en arvelig kongemagt, men med den lovgivende magt hos stænderne og et rigsråd, der skulle bestå af repræsentanter fra alle stænder.

Forfatteren nævner ikke dokumentet i den foreliggende bog og forbigår, at et arveligt kongedømme ikke nødvendigvis betød en enevældig kongemagt. I Sverige havde Gustav Vasa således ved *arvhyllningen* i Örebro i 1540 gjort den svenske kongemagt arvelig i Vasa-slægten, men det betød langt fra, at styreformen var enevældig. Kongerne regerede sammen med et rådgivende rigsråd, og alle love skulle godkendes af Riksdagen, der var sammensat af repræsentanter for stænderne. Hver ny svensk konge skulle inden tronbestigelsen (indtil 1680) underskrive en håndfæstning.

Meget taler således for, at det netop var en forfatning efter svensk mønster, stænderne troede, de havde indført den 18. oktober. Derfor var der hverken tale om nogen revolution eller et militært kup. Ydermere begyndte man straks arbejdet på en ny »Regeringsform« nemlig en organisation af centralforvaltningen helt efter svensk mønster med en antal kollegier, der var sagligt opdelt, og et Statskollegium til at koordinere arbejdet, præcis som i den svenske regeringsform fra 1634.

Den virkelige manipulation kom derimod den 10. januar 1661, da »enevoldsarveregeringsakten« blev udsendt til underskrift af de enkelte repræsentanter på det opløste stændermøde. Det må have været et chok for mange, at de nu skulle skrive under på, at kongen ikke bare var arvekonge men også besad »alle jura majestatis, absolut regering och alle regalia ... som en absolut, souverain arffue herre«.

Olden-Jørgensen skildrer levende, hvordan danskerne hurtigt fik den nye styreform at mærke. Retssagerne mod Kay Lykke, Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine beskriver han som en form for »statsterror«, men omkring 1665 vendte man tilbage til den normale retssikkerhed, som forblev sådan under hele enevælden.

Ydermere blev staten i stand til at opretholde et relativt stort militært beredskab med en moderne flåde og en stående hær, takket være en effektiv jordbeskatning. Forfatteren fremhæver med rette, at dette kun var muligt som følge af det administrative mesterværk, der kom til udtryk i matriklerne af 1662 og 1688, hvorefter man i Rentekammeret havde præcise informationer om størrelsen og boniteten af hver enkelt stykke agerjord i hele Danmark udtrykt i regneenheden tønder hartkorn – der blev brugt som skattegrundlag og enhed for udskrivning af soldater – samt om jordens ejer og bruger.

Med Kongeloven af 1665 fik enevælden sin detaljerede og præcise grundlov, der blot ikke tog hensyn til den utænkelige situation, at kongen var sindssyg og ude af stand til at regere.

Olden-Jørgensen slutter sit afsnit med en instruktiv sammenligning mellem de første tre enevældige kongers måde at løse følgende komplicerede problem på: Hvordan kunne den enevældige konge få truffet alle de beslutninger, som var nødvendige, for at en moderne stat kan fungere?

Hans svar er, at Frederik III fik andre til at gøre arbejdet for sig, nemlig først Christoffer Gabel og senere Peder Schumacher (adlet Griffenfeld). Christian V forsøgte den samme model, men da Griffenfeld gradvist tog magten og førte en udenrigspolitik, der var diametralt modsat kongens, var hans fald uundgåeligt. I resten af sin regeringstid (til 1699) førte Christian V ifølge Olden-Jørgensen en del og hersk-politik, der førte til en vis ineffektivitet. Det sidste passer nu meget dårligt med f.eks. Danske Lov 1683, Den store Matrikel 1688 og Københavns nye befæstning.

Frederik IV havde derimod både evner og energi til at styre central-administrationen selv, hvilket er bemærkelsesværdigt. Om beskrivelsen af kongen som en »kontrol-freak« (s. 84) er relevant, kan nu nok diskuteres.

Olden-Jørgensen afliver endvidere myten om de enevældige kongers ødselhed. Han nævner således: »Et par små, billige lystslotte, hovedsageligt opført af soldater, var alt, hvad Frederik III drev det til«. Og det var ikke meget anderledes for de to næste konger. De store pragtbyggerier, som det første Christiansborg og Hirschholm, kom først meget senere.

Til sidst stiller forfatteren spørgsmålet, om den tidlige danske enevælde var fiasko eller succes. Det kan jo vanskeligt benægtes, at befolkningen blev udbyttet af høje skatter, der især gik til militæret; at landbruget og det øvrige erhvervsliv ikke gjorde nævneværdige fremskridt; samt at den aggressive udenrigspolitik ikke gav mange positive resultater. Men Olden-Jørgensen mener alligevel, at enevælden »leverede varen«: Der var praktisk talt ikke en fjendtlig soldat på Danmarks jord mellem 1660 og 1807, blandt andet takket være den store og meget udgiftskrævende dansk-norske flåde, der dog ikke affyrede et eneste skarpt skud mod nogen fjende mellem 1720 og 1801. Og det var jo nok en del penge værd, selv om de stakkels skåninge måtte forblive under det svenske åg.

Hans velformulerede konklusion bliver (s. 95): Efter inkorporationen af Slesvig i 1721 og den svenske svækkelse efter Store Nordiske Krig »skiftede Danmark fra gruppen af mellemstore, men ambitiøse og aggressive magter til gruppen af mellemstore, men tilfredsstillede og tilbageholdende magter«.

Olden-Jørgensen har også skrevet et af bogens andre afsnit, nemlig »Struensee-affæren 1770-72«. Den er naturligvis vigtig, fordi den viste, at enevælden som styreform slet ikke var så stærk, som de fleste troede, men kunne rystes af en hidtil ukendt tysk læge.

Der er skrevet mange bøger og artikler om Struensee og hans tid, så forfatteren kan ikke bidrage med nye og opsigtsvækkende fund fra arkiverne. Men han har et frisk syn og en ny tolkning af begivenhederne, der virker tankevækkende: Struensees »tragedie handler også om et statssystem i krise og om en kvinde – enkedronning Juliane Marie – der i den afgørende situation trådte i karakter og udviste ansvarlighed, og som kun en biologisk tilfældighed har berøvet en stor og måske strålende plads i Danmarkshistorien? Denne biologiske tilfældighed var kronprins Frederiks (VI) overlevelse.« Det var jo netop ham, der som 16-årig i 1784 satte Juliane Marie og hendes søn (arveprins Frederik, halvbroder til Christian VII) ud af spillet og regerede landet de følgende 55 år. Hvis kronprinsen var død som barn, hvilket mange gjorde, havde Juliane Marie pludselig været mor til tronarvingen, og så havde historien ifølge Olden-Jørgensen udfoldet sig helt anderledes (s. 211).

Olden-Jørgensen omtaler Struensees mange reformer meget positivt: »Målet var ganske givet fred, sundhed og velstand«, men han må konstatere, at Struensees reformer førte landet ud i en akut politisk krise.

Han forklarer det med, at Struensee brød enevældens uskrevne spilleregler. Blandt disse var hensynet til hele den kongelige familie vigtigt. Og selv om kongen personligt i princippet kunne ansætte og afskedige embedsmænd uden nogen form for rådgivning, så blev det alligevel katastrofalt, at Struensee lagde sig ud med både hæren, flåden, Københavns magistrat, centraladministrationen og hoffet på samme tid. At han så samtidig næsten holdt kongen og kronprinsen skjult for offentligheden, gjorde kun situationen endnu værre.

Bogens andet hovedafsnit hedder »Den dansk-norske solkonge«, og er skrevet af Thomas Lyngby. Han indleder meget passende det første kapitel om »Kongen og samfundets orden« med at skildre Kongens Nytorv, der blev anlagt o. 1670 med rytterstatuen af Christian V som romersk kejser i midten af »Kringen«.

Lyngby omtaler de nye palæer, der blev opført i barokstil, og skriver, at husenes skønhed skyldes, »at pladsen er velordnet og regulær«. Sætningen er mærkelig, for Kongens Nytorv er da i modsætning til Amalienborg slotsplads hverken velordnet eller regulær og har aldrig været det.

Ellers giver forfatteren en detaljeret beskrivelse af livet ved hoffet og af det første Christiansborg, der var færdigt i 1740, men som brændte allerede i 1794. Derefter kommer beskrivelser af enevældens mange ceremonier, der på forskellig vis skulle styrke opfattelsen af kongerne som indsatte af Gud og derfor højt hævede over alle andre.

Sådanne ceremonier og ritualer blev udviklet til brug for modtagelsen af fremmede gesandter, men der blev naturligvis lagt særlig vægt på at markere fødsler, især af tronarvinger, samt kongens død. Den nye konge indtog som følge af arvekongedømmet sin høje stilling i det øjeblik, den gamle konge lukkede sine øjne. Enevoldskongerne blev ikke kronet, men kun salvet – sammen med deres dronninger – i Frederiksborg Slotskirke ved en stor og højtidelig ceremoni, ofte længe efter tronbestigelsen.

Lyngby beskriver også indgående, hvordan kongerne fra Frederik IV og fremefter arbejdede, og her er denne konges politiske testamente fra 1723 en af hovedkilderne. Som også fremhævet af Olden-Jørgensen var Frederik IV en ener blandt kongerne med hensyn til energi og evner for at regere landet. Thomas Lyngby nævner, at historikerne har ment, at kongen led af paranoia – Olden-Jørgensen kaldte ham som nævnt kontrol-freak – og brugte for megen tid på ligegyldige petiteser. Thomas Lyngby mener tværtimod, »at det er historikerne, der har manglet format og empati, ikke Frederik IV«.

Bogens sidste afsnit er skrevet af Søren Mentz, og med undtagelse af de sidste kapitler om Frederik VI og Christian VIII består afsnittet af en meget informativ og tankevækkende sammenligning mellem de forskellige europæiske enevældige stater, inklusive Rusland, med et spændende udblik til stormogulernes Indien, som forfatteren har studeret i anden sammenhæng. For anmelderen var det særligt interessant at læse, at mogulernes i 1580'erne udviklede et jord-vurderingssystem, som til forveksling ligner Den store Matrikel fra 1688. Det er vist aldrig undersøgt, om andre stater, ud over Sverige, fik den samme gode idé.

Forfatteren sammenligner de fælles strukturer i de enevældige stater: Kongen, hoffet, centraladministrationen, oftest organiseret i kollegier, og fænomenet favoritter, hvor kardinalerne Richelieu og Mazarin

er de mest kendte, men hvor Katarina den Store af Rusland slog rekorden med ikke mindre end tolv successive elskere, der hver blev belønnet med høje poster i staten.

Søren Mentz har leveret et bidrag til bogen, som nok vil optræde i mange læreres PowerPoint-præsentationer. Han har fundet en række malerier, som påfaldende ligner hinanden: Jakob I af England 1605 og Christian IV, Karl I af England 1633 og Christian V 1668, Katarina den Store 1783 og enkedronning Juliane Marie 1776. Malerierne viser mere end mange ord, hvor mange fælles idealer de enevældige monarker i Europa havde.

Endelig har forfatteren givet en glimrende analyse af England. Enevælden fik aldrig rigtigt fodfæste her, efter at Karl I havde mistet hovedet. Mentz fremhæver, at ved *The Glorious Revolution* i 1688, hvor den enevældige styreform definitivt forlod De britiske Øer, var det Christian V's bror, prins Jørgen (gift med Jakob II's datter Anne), der i hvert fald indirekte medvirkede til enevældens fald. Det vakte ikke just bifald hjemme på Københavns Slot.

Der er tale om en god og meget indholdsrig bog, der fortjener en vid udbredelse. Som man kunne vente, er bogen særdeles velillustreret med gengivelse af en mængde gode malerier i farver. Man mærker også, at redaktionen af bogen har været i Grethe Jensens faste hænder. Dog kan man undre sig over, at kapitlerne om Frederik VI og Christian VIII noget umotiveret udgør afslutningen på Søren Mentz's afsnit »Enevælden i europæisk lys – et historisk rids«. Ligeledes er det bemærkelsesværdigt, at bogen ikke indeholder et eneste kort over »Kongens riger og lande«, som ellers får et helt kapitel i Thomas Lyngbys afsnit om »Den danske Solkonge«. Det gottorpske spørgsmål er svært at forstå. Men det havde hjulpet med et godt kort, hvor man bl.a. kunne se de gottorpske enklaver i Holsten, som der skrives en del om. En skematisk oversigt over den danske kongefamilie havde også gjort det nemmere f.eks. at skelne mellem kronprins Frederik (VI) og arveprins Frederik.

Bogen er desværre ikke forsynet med noget noteapparat. Men der er dog bagerst i bogen en meget kortfattet, ukommenteret fortegnelse over relevant litteratur til de enkelte afsnit. Der er selvfølgelig også et register over person- og nogle få stednavne. Men der er intet sagregister. Det havde bogen og læserne fortjent.

Karl-Erik Frandsen